

F. COTA, vila u Vončininoj ulici u Zagrebu

Splitu, Pragu, Beču, Parizu i Londonu. Sudjelovao je na javnim kiparskim i arhit. natječajima. U arhitekturi je zastupao funkcionalistička shvaćanja. Projektirao je javne i obiteljske zgrade u Zagrebu; najpoznatije su mu vila u Vončininoj ulici i vila Botteri u Tuškancu (projektirana prema idejnom rješenju J. Petraka). Skladnim ritmom masa u prostoru ističe se vila Marangunić u Splitu. Bivio se grafičkim oblikovanjem i izradom skica za novac.

LIT.: V. Zlamalik, Osamdeset godina hrvatskog medaljerstva, u katalogu: I memorijal Ive Kerdića, Osijek – Zagreb 1980. — Ž. Čorak, Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata, Zagreb 1981. — T. Premrl, Hrvatska moderna arhitektura između dva rata, Zagreb 1990.

CRAGNOLINI, Antun, graditelj (Gemoni, Italija, oko 1810 — Celovec, Austrija, 1837). Polazio Akademiju u Veneciji, a u Ljubljani 1832. položio majstorski ispit za zidara i graditelja i započeo graditeljsku djelatnost. U Zagrebu je 1833. nadograđivao drugi kat na gradskoj (bivšoj Oršićevoj) jednokatnici i gradio kazališnu zgradu po narudžbi trgovca K. Stankovića (obje 1897. spojene za gradsku vijećnicu, Čirilometodska ul. 5). Pročelje kazališta, poznato po staroj fotografiji imalo je klasicističko-bidermajerska obilježja. Kazališna zgrada koja je osim pozornice i prostranoga gledališta (parket i tri kata loža) uključivala i plesnu dvoranu s galerijom (danas vijećnica) bila je istaknuta funkcionalna arhit. cjelina u tadašnjem Zagrebu.

LIT.: L. Dobronić, Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba, Zagreb 1971. L. D.

CRES, palača Petris

CRES, grad i luka na istoimenom otoku; ant. *Crepsa* (*Crexa*). Po vrhovima u creskoj okolici ima prapov. gradina, a ona na brdu Sv. Bartolomej bila je naseljena i u rimsko doba. Na lok. *Lovreški* je starokršć. crkva (VI. st.), koja je služila kultu sve do u novi vijek. Na užem gradskom području zabilježeni su nalazi iz ranoga sr. vijeka (stupovi s kapitelima iz VII – VIII. st.). — Izgrađena površina današnjega Cresa širi se u obliku potkove oko luke, u dnu duboko uvučene i od otvorenoga mora zaštićene uvala. C. je taj razvoj dosegao u XV. st., u doba svojega najvećeg prosperiteta, kad je propadanjem Osora preuzeo funkciju ekonomskog i upravnog središta na cresko-lošinjskom arhipelagu. Međutim, njegova prvotna jezgra nalazi se u I dijelu grada, između luke i predjela zvanog *Zagrad*. Taj uži areal bio je u sr. vijeku opasan zidom, tako da su S i Z četvrti (*Drivenik* i *Varožina*) bile sve do XVI. st. predgrađa. Gradska vrata pod kulom za uru u luci, obnovljena u XVI. st., pripadaju sustavu toga staroga gradskog zida; također je na liniji zida (na I obali luke) izgrađen povezani niz današnjih kućnih pročelja. U XVI. st. mlet. uprava projektira i izvodi (1509 – 1610) nove gradske zidine i sustav ugaonih utvrda, kojim cijelo dotad izgrađeno područje s predgrađima i lukom uklapa u veliki četverokutni tlocrt. U XIX/XX. st. te se zidine ruše; od njih se očuvala samo jedna cilindrična kula na sjeverozap. uglu, dijelovi zida i dvojica gradska vrata u stilu visoke renesanse, koja se otvaraju u predio *Zazid*. Urbanistički raspored Cresa karakterizira splet ulica; one se proširuju i tvore manje trgove, te se bočno granaju u dvorišta (tzv. dvori), koja služe kao javni komunikacijski prostori okolnim kućama. U gusto izgrađenom starom gradskom području kuće su jednokatne i dvokatne. Gdje su gornji katovi sagrađeni iznad javnih prolaza. U kućama pučanâ zemljoradnikâ u prizemlju je konoba, a u kućama obrtnikâ prizemlje služi za dućan ili radionicu, i tu su vrata i prozor spojeni u jedan otvor. Redovito se stanuje na katu. Društvenu diferencijaciju prati od druge pol. XV. st. i u XVI. st. pojava patricijske palače, građene od tesana kamena, s plastičnim uresom portala i prozorskih okvira u stilu mlet. gotike i rane renesanse (palača *Petris* s biforama na zap. pročelju, palače *Rodinis* i *Moise*).

Najstarija gradska crkva, *Sveti Sidar* (Izidor), po tradiciji prvotna župna crkva, ima romaničku polukružnu apsidu urešenu izvana motivom visećih lukova i pročelje pregrađeno u gotičkom stilu. Trobrodna župna crkva *Sv. Marije* sagrađena je u XV. st. Plastična dekoracija njezinih polukružnih arkada u brodovima (lukovi, kapiteli) i njezina pročelja (prozorska ruža, portal, plastika) renesansnih je oblika, ali se u kompoziciji portala još osjeća gotička tektonika. Zvonik na trgu pred crkvom potječe iz XVI. st. U manjim crkvama u gradu i okolici, koje su gradile bratovštine, ističu se dva osnovna arhit. tipa, koji su karakteristični za sakralnu arhitekturu cijeloga otoka. Jedan je romanički s polukružno izbočenom apsidom i ravnim stropom u brodu (*Sv. Gajetan*, *Sv. Jelena*), a drugi je gotički, s kvadratičnom oltarnom nišom, koja je — kao i brod — nadsvođena šiljastim svodom (*Sv. Marija Magdalena* iz 1402).

U luci su podignuti objekti javne namjene: knežev dvor s vijećnicom i uredima, gradska loža, arsenal i fontik za žito. Izvan gradskih zidina nalaze se samostani *Sv. Franje* (franjevci konventualci) i *Sv. Petra* (benediktinke). *Sv. Franjo* je tip crkve prosjačkih redova (XIV. st.), jednobrodna nenadsvođena prostora s velikim kvadratičnim korom, nadsvođenim križnim svodom. Samostanski traktovi *Sv. Franje* izgrađeni su oko dva klaustra. U manjem od njih je arkada s kapitelima iz XV. st. Najznačajniji umj. inventar grada nastao je ili je importiran u XV. st. Iz toga je vremena kamena plastika, vezana uz arhitekturu (grupa *Navještenje* na pročelju župne crkve i reljef *Bl. Dj. Marije* u luneti njezina portala, patricijski grbovi na pročeljima kuća, reljef s likom *Sv. Izidora* na fontiku) i drvena plastika na creskim crkvama (*Pietà* u župnoj crkvi, dijelovi plastičnog triptiha u crkvi *Sv. Sidra* i sjedeći svečev lik na gl. oltaru, *Bl. Dj. Marija s djetetom* u crkvi na škveru itd.), te rezbarene korske klupe u franjevačkoj crkvi. Iz XV. st. je i najznatnije slikarsko djelo u gradu: tempera na drvu *Alvisea Vivarinija* sa središnjim likom *Sv. Sebastijana*. Iz toga su stoljeća i kodeksi s polikromiranim inicijalima u posjedu župne crkve, franjevaca i benediktinki. Kasnija stoljeća (XVII. i XVIII.) unijela su u creske crkve oltarne slike na platnu iz manjih radionica, a u poč. XIX. st. sagrađene su kraj grada kapele Križnog puta s drvenim reljefima postaja, djela dramske izražajnosti pučkog majstora. — Umj. i kulturno-pov. spomenici sabrani su u nekoliko zbirki: u muzeju (prapovijest i ant. arheologija, pleterna skulptura, ikone, drvena plastika XV. st., numizmatika), u lapidariju (rim. natpisi iz S dijela otoka, srednjovj. epigrafika), u župnom uredu (slike XV – XVIII. st.) u franje-

vačkom samostanu (namještaj iz XVI–XVII. st., gotička plastika, slike, inkunabule, kodeksi iz XV. st.) i u samostanu benediktinki (ikone, kodeksi iz XV. st.).

LIT.: I. Mitis, *Avanzi di scultura veneziana a Cherso, Pagine istriane*, 1911. i 1912. — A. Cella, *San Lorenzo al mare*, ibid., 1913. — *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia*, V, Provincia di Pola, Roma 1935, str. 80–84. — B. Fučić, *Izvištaj o putu po otocima Cresu i Lošnju*, Ljetopis JAZU, 1949, 55. — A. Mohorovićić, *Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera*, Ljetopis JAZU, 1956, 61, str. 475–479. — M. Prelog, *Cres, građevni razvoj jednog malog starog grada*, Radovi OPU, 1963, 4. — M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadrani*, Zagreb 1976. — Horvat–Matejčić–Prijatelj, *Barok*. — J. Čus-Rukonić, *Arheološka topografija otoka Cresa i Lošinja*, u knjizi: *Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošnju*, Zagreb 1982. B. F.

CRIKVENICA, primorski grad u Vinodolu. Nastala je kao luka starih vinodolskih gradova na prirodnom izlazu na more. Pred usjekom u brdskoj kosi, na ušću vinodolskoga potoka Dubračine, već je u XIV. st. postojala mala crkva Sv. Marije, koju su Frankopani, gospodari toga kraja, obnovili 1412, uz nju sagradili samostan i naselili pavline. Samostanski sklop pojačan je ugaonom cilindričnom kulom (*Kaštel*). Crkva ima gotičko svetište, a dograđena je barokna lađa (1659, 1704). Gl. oltar s kipovima Pavla Riedla (1776), kao i dva bočna oltara i propovjedaonica, djela su pavlinskih kipara i drvorezbara. Iz prvotne jezgre oko luke, gospođijske kuće i skladišta za robu te samostana (ukinut 1786), C. se širila duž ceste za Kraljevicu i za Selce. Brz razvitak Crikvenice potaknuo je turizam. God. 1893. sagrađen je hotel »Therapia« i izrađen urbanistički plan (arh. S. Höfler); podižu se vile, hoteli i parkovi. Na mjestu romaničke crkve Sv. Antona, srušene 1933, sagrađena je istoimena neoromantička crkva.

LIT.: E. Laszowski, *Gorski Kotar i Vinodol*, Zagreb 1923. — Horvat–Matejčić–Prijatelj, *Barok*. — *Kultura pavlina u Hrvatskoj* (katalog), Zagreb 1989. — R. Matejčić, *Spomenici kulture na području općine Crikvenica*, Peristil, 1991, 34. L. D.

CRIVELLI, Vittore, tal. slikar (Venecija, 1440/45–1501/02) pripadnik venec. škole. Brat C. Crivellija. Spominje se u Zadru (1469–76), gdje prima učenike i pomaže graditelju P. Brčiću u izradi projekta za pročelje crkve Sv. Marije Velike. Od 1481. djeluje u Markama. Pripisuju mu se dvije slike *Bl. Dj. Marije s djetetom*, u Šibeniku i Zagrebu.

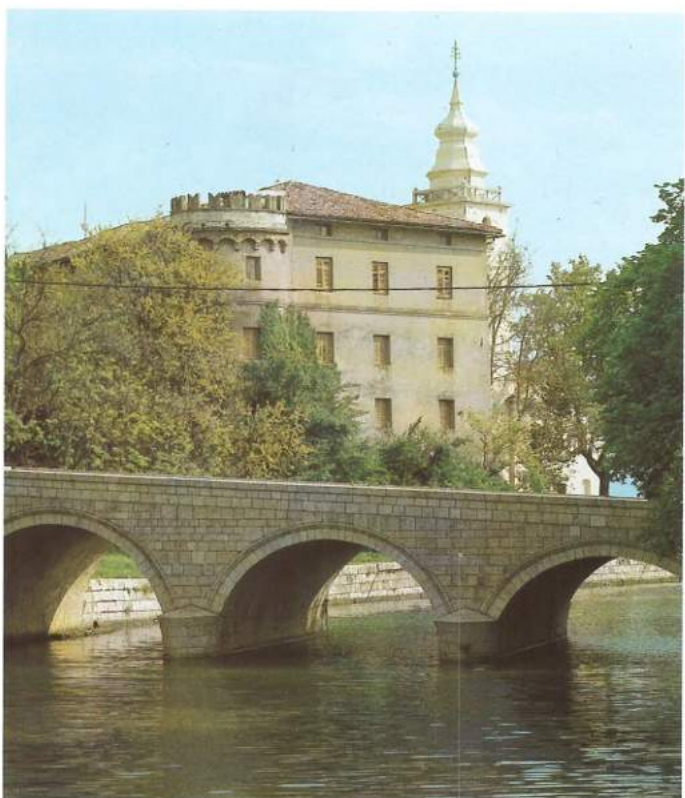
LIT.: C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, Split 1959, str. 102–103. — D. Domančić, *Slike Vittorea Crivellija u Dalmaciji, Prilozi – Dalmacija*, 1975. I. Pet.

CRKVA, građevina namijenjena kršč. bogoslužju. U prvim stoljećima kršč. su se obredi održavali po privatnim kućama ili u podzemnim grobljima – katakombama. Kada je Milanskim ediktom (313) krščanstvo postalo službena vjera preuzet je postojeći tip rim. bazilike koja je prilagođena novoj namjeni bogomolje (→ *bazilika*). Te se građevine također nazivaju bazilikama, a uz neka odstupanja i modifikacije ostat će u praksi crkv. graditeljstva do XX. st.

U doba predromanike i rane romanike, u hrv. se priobalnom području razvija osebujan tip crkv. građevina, relativno malih dimenzija, kao rezultat sinteze ranokršč. longitudinalnoga tipa i centralnoga tipa s kupolom. Dijelom su jednobrodne, dijelom u obliku križa, trolista, četverolista, pa čak i osmerolista, a ima i nekoliko primjera trobrodskih građevina. Primjeri te arhitekture mogu se naći podjednako na području starohrv. države i biz. Dalmacije, na kopnu i na otocima. U doba zrele romanike (XI–XIII. st.) u svim važnijim gradovima podižu katedrale; ponovno prevladava bazilikalni, tj. trobrodski longitudinalni tip. Pri tome je posebno naglašen apsidalni dio (s tri apside), kao i pročelje gdje se, osim arhit. raščlanjenja, na samomu portalu donosi određen ustaljeni ikonografski program. U tomu su razdoblju podignute gotovo sve katedrale u jadranskim gradovima.

Gotika (XIII–XV. st.) i dalje razvija longitudinalnu shemu s naglašenim svetištem. Pod utjecajem franjevac (koji u to doba dolaze u hrv. krajeve) i tal. gotike prevladava u Dalmaciji jednobrodni tip crkava, dok u srednjovj. Slavoniji (pod utjecajem iz Francuske i Njemačke preko Mađarske) prevladava trobrodni tip. Monumentalnije je (premda manje očuvano) crkv. graditeljstvo u kontinentalnim hrv. krajevima dok se u Dalmaciji u ovom razdoblju podižu uglavnom franjevački ili dominikanski samostani i crkve. Renesansna arhitektura teži prema jedinstvenom prostoru, koji se postiže tako što se mjesto bočnih brodova grade bočne kapele. Budući da u tom razdoblju uglavnom više nema znatnijih potreba za novim crkv. građevinama, renesansa je tek skromno zastupljena i to napose u preoblikovanju pročelja već postojećih objekata, ali ima i cjelovitih renesansnih ostvarenja.

Barokno doba zadržava i dalje usavršava jedinstvenost crkv. prostora i njegovu longitudinalnost u kojoj unutrašnji prostor ima oblik elipse. Iz

CRIKVENICA, Kaštel

toga je razdoblja (XVII–XVIII. st.) očuvan veoma velik broj crkv. građevina, osobito u S Hrvatskoj. Nakon povlačenja Turaka iz tih krajeva razvija se opsežna graditeljska djelatnost da bi se podmirio nedostatak crkv. prostora, prouzročen višestoljetnim rušenjem postojećih i nemogućnošću gradnje novih objekata. Tako u S krajevima tipu i stilu građevina pripada gotovo sva postojeća crkv. arhitektura. Na jadranskoj je obali takva djelatnost ograničenija; gradi se tek nekoliko novih građevina, ali zato se unutrašnjost crkava barokizira, grade se novi oltari, a upotrebljava se i štuko-dekoracija.

XIX. st. preuzima brojne povijesne stilove: klasicizam, neoklasicizam, neoromaniku, neogotiku. Moderna arhitektura XX. st. isprva gradi na temelju povijesnih reminiscencija, u prvom redu Ravenne i starohrv. arhitekture. U najnovije doba, uz brojne primjere izvanvremenske i izvanstilske arhitekture postoji tek nekoliko primjera kvalitetne moderne crkv. arhitekture jedinstvenoga centralnog prostora slobodnoga tlocrta (crkva Sv. Križa u Novom Zagrebu, crkva u Bibinju kraj Zadra). Uz crkv. građevinu u užem smislu, jedan od posebnih objekata crkv. graditeljstva jest *zvonik*. U mediteranskim krajevima zvonici su u sr. vijeku bili odvojeni od crkve (često u vlasništvu komune), dok se u kontinentalnom dijelu uklapaju u korpuse same crkve i to redovito uz pročelje. U Dalmaciji i Istri javlja se na manjim gradskim i seoskim crkvama u sr. vijeku i trajno zadržava osebujan tip zvonika u obliku preslice na vrhu zabata pročelja, koji uglavnom ima samo praktičnu svrhu.

Unutrašnjost crkv. prostora ukrašuje se gotovo u svim pov. razdobljima bilo čisto dekorativnim bilo figurativnim sadržajem. U ranokršč. doba katakombe se oslikavaju simboličkim prikazima. Za predromanike dolaze simbolički motivi unutar pletene dekoracije, a u XI. st. javljaju se i figurativni motivi na ciborijima, oltarnim pregradama i portalima. U vrijeme romanike zidovi crkava prekriveni su figurativnim prikazima temeljnih dogmatskih tema, u fresko-tehnici. Gotika u Dalmaciji i Istri obiluje fresko-slikama, dok su u kontinentalnim krajevima glavne dekoracije freske, vitraji i arhit. plastika. Njihov je sadržaj moralno-didaktički i pučko-teološki. Za renesanse prevladava uglavnom arhit. dekoracija. U doba baroka, pod utjecajem ideja proreformacije, unutrašnjost crkava ukrašava se bogato plastičnom dekoracijom (oltari, kipovi, štukature) i slikama (freske i ulje na platnu) pretežno propagandnoga značaja, a naglašava se u prvom redu ono što je protestantizam nijekao. U XIX. i XX. st. eklektički se poseže za historicističkim dekoracijama a cilj im je moralno-didaktička pouka i širenje pučke pobožnosti. Moderna arhitektura odbacuje gotovo svaku dekoraciju koja nije rezultat same arhitekture.